

БЕЛЕТРИСТИКА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

FICTION BY AGATANGEL KRYMSKYI IN LESIA UKRAINKA'S EPISTOLARY LITERARY CRITICISM

Івасишина Т.А.,

orcid.org/0000-0003-2859-6961

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України

Стаття присвячена осмисленню літературно-критичної рецепції белетристики Агатангела Кримського в епістолярній літературній критиці Лесі Українки. Белетристика письменника і вченого-орієнталіста порівняно невелика: дві збірки малої прози – «Повістки і ескізи з українського життя» і «Бейрутські оповідання» та роман «Андрій Лаговський». І все ж проза і поетична творчість були для А. Кримського своєрідною «чортячою спокусою».

У статті здебільшого аналізуються три листи Лесі Українки до белетриста: від 15 грудня 1903 р., від 16 листопада 1905 р. та від 9 лютого 1906 р. Поетеса у своїх кореспонденціях висловила відверту правду про окремі наукові та прозові твори епістолярного комуніканта. Особливий акцент був зроблений на романі «Андрій Лаговський». Вдумливий критико-естетичний аналіз твору «товариша милого» не був призначений для друку. Це була своєрідна розмова tet-a-tet двох друзів, «спілкування на віддалі».

Адресантка критикує автора роману за перебільшену увагу до фізіологічних питань людського побутування, за крайній натуралізм описів. Леся Українка не ототожнювала позицію А. Кримського з життєвим кредо його героя Андрія Лаговського, вважаючи белетристику митця і вченого-орієнталіста насправді суб'єктивною, але аж ніяк не автобіографічною.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що прозові твори А. Кримського, а надто роман «Андрій Лаговський», і нині залишаються об'єктивними документами доби кінця ХІХ – початку ХХ ст., які не може оминати увагою жоден дослідник історії українського письменства означеного періоду. Кореспонденції-рецензії Лесі Українки, адресовані А. Кримському, засвідчили глибоке опанування поетесою художнього матеріалу на тлі епохи, і їх можна вважати першими фаховими студіями з вивчення прозового доробку письменника і вченого-орієнталіста.

Осмислення літературно-критичної рецепції белетристики А. Кримського в епістолярній літературній критиці Лесі Українки дає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до прозового доробку її «літературного побратима».

Ключові слова: А. Кримський, рецепція, белетристика, епістолярій, епістолярна літературна критика, кореспонденція-рецензія.

The article is devoted to the comprehension of the literary and critical reception of Agatangel Krymskyi's fiction in Lesia Ukrainka's epistolary literary criticism. The fiction of the writer and orientalist scientist is relatively small: two collections of short prose – «Narratives and sketches from Ukrainian life» and «Beirut stories» as well as the novel «Andrii Lagovskyi». Nevertheless, prose writing and poetic work were as a kind of «demonic temptation» for A. Krymskyi.

The article mostly analyzes three letters to the novelist by Lesia Ukrainka (dated December 15, 1903; dated November 16, 1905; and dated February 9, 1906). In her correspondence, the poetess expressed the frank truth about certain scientific and prose works of her epistolary communicator. Special emphasis was placed on the novel «Andrii Lagovskyi». A thoughtful critical-aesthetic analysis of the work by «a dear comrade» was not intended to be published. It was a kind of tet-a-tet conversation between two friends, «communication at a distance».

The addressee criticizes the author of the novel for excessive attention to physiological issues of human existence, for the extreme naturalism of his descriptions. Lesya Ukrainka did not identify A. Krymskyi's position with the life creed of his hero Andrii Lagovskyi, considering the fiction of the artist and orientalist scientist to be indeed subjective, but by no means autobiographical.

The conducted analysis made possible to conclude that the prose works by A. Krymskyi, and especially the novel «Andrii Lagovskyi», till nowadays remain objective documents of the late 19th – early 20th centuries, which cannot be ignored by any researcher of the history of Ukrainian literature of the specified period. Review-letters that Lesia Ukrainka addressed to Agatangel Krymskyi proved the poetess's deep mastery of the artistic material due to the background of the era as well as they can be considered to be the first professional researches studying the prose work of the writer and orientalist scientist.

Comprehension of the literary and critical reception of Agatangel Krymskyi's fiction in Lesia Ukrainka's epistolary literary criticism gives reasons to refute the thesis about the «vacuum of research interest» to the prose work of her «literary brother» in domestic literary studies.

Key words: A. Krymskyi, reception, belles-lettres, epistolary, epistolary literary criticism, review-letter.

Постановка проблеми. Агатангела Кримського вважають «не тільки титаном праці (за своїм творчим набутком він стоїть опліч з Іваном Франком, 50 томів якого могли б уславити будь-яку літературу, а й рідкісним, неповторним явищем» [7, с. 316]. Як науковець-орієнталіст, неперевершений знавець Сходу, він є одним із найвизначніших у світі. Як поліглот – викликає захоплення, адже знав понад 60 мов! Його ім'я добре відоме чи не в усіх арабських і центральноазійських країнах. Однак до відновлення державної незалежності України уявлення про А. Кримського, справжнього велетня вітчизняної науки й культури, було вкрай збідненим. Іще менше дослідницької уваги випало на долю епістолярної спадщини митця й ученого-орієнталіста, його епістолярних діалогів із видатними українськими діячами кінця XIX – першої чверті XX століття, зокрема й із Лесею Українкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після реабілітації А. Кримського, звинувачуваного в керівництві міфічного антирадянського підпілля, вийшли його книжки: «Вибрані твори», «Поезії» (у популярній серії «Бібліотека поета»), «Екзотичні поезії», на початку 70-х років Х ст. здійснено видання його творів у п'яти томах. Почали з'являтися спорадичні згадки про вченого-сходознавця й письменника в передмовах і післямовах до книг вибраних творів і збірок листів. Упродовж останніх трьох десятиліть, а надто після появи монографії Соломії Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» і двох видань незавершеної книги «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського» [12] щороку зростає кількість публікацій, присвячених осмисленню белетристики митця [1; 2; 3; 4; 5; 17; 11]. Основні акценти дослідники робили на висвітленні ідейно-тематичних і стильових особливостей прозопису орієнталіста, елементах автобіографізму, образах епістолярних комунікантів у листуванні митця з видатними сучасниками тощо. Проте об'єктом фахового осмислення белетристика А. Кримського в епістолярній рецепції Лесі Українки ще не була. Відтак назріла потреба в появі дослідження на цю тему.

Мета статті – висвітлити літературно-критичну рецепцію белетристики А. Кримського в приватних кореспонденціях Лесі Українки до автора двох збірок малої прози та роману «Андрій Лаговський».

Виклад основного матеріалу. Епістолярну літературну критику вітчизняні дослідники ідентифікують як «аналіз і оцінку творів літе-

ратури з погляду сучасності, уміщені в листах» [10, с. 107]. Аналізуючи приватне листування письменників крізь призму специфіки їхньої критичної діяльності, вітчизняні епістолографи виокремлюють дві групи кореспонденцій: 1) листи як жанр літературної критики і 2) приватні кореспонденції з уміщеною в них літературною критикою [10, с. 108].

В епістолярних діалогах Лесі Українки з А. Кримським наявні зразки епістолярної літературної критики адресантки обох названих груп, причому листів з уміщеними в них критичними судженнями про наукові студії вченого-орієнталіста та його прозові твори набагато більше, ніж літературно-критичних суджень, написаних в епістолярній формі.

Листування Агатангела Кримського з Лесею Українкою було започатковане 19 листопада 1895 року (останній лист датований 6 червня 1912 року з Кутаїсі, всього збережено тільки 10 листів Лесі Українки до А. Кримського, зворотна кореспонденція відсутня). Листувалися епістолярні комуніканти спорадично, іноді з тривалими перервами, і Леся Українка у своїх кореспонденціях переважно називала А. Кримського «дорогим товаришем».

«Труднощі цілісної реконструкції епістолярної комунікації Лесі Українки загалом і з Агатангелом Кримським зокрема ускладнюються ще й тим, що листи, адресовані їй, майже не збереглися. Це унеможливує, з одного боку, представлення повноти системи, а з іншого – спонукає до використання й інших джерел, зокрема, спогадів, листування її адресатів із іншими комунікантами (в них нерідко фіксовано певні коментарі, згадки про Лесю Українку, які значно увиразнюють образ обох співрозмовників, дозволять пізнати ступінь об'єктивності безпосередніх епістолярних оцінок)» [1, с. 316], – зауважує Світлана Богдан.

Першу епістолярну згадку поетеси про А. Кримського зустрічаємо в листі до М. Драгоманова від 15 березня 1892 року з Колодяжного: «Що ж до мене, то я тільки генієві можу простити кепсько збудований вірш, та й то не завжди. Українським же поетам слід би на якийсь час заборонити писати національно-патріотичні вірші, то, може б, вони скоріше версифікації вивчилися, примушені до того лірикою та перекладами, а то тепер вони найбільше надіються на патріотизм своїх читців, а не на власну рифму та розмір. Мені сердечно шкода, наприклад, молоденького поета Кримського, адже з нього, може б, могли люди вийти, а тепер ... “зануда” сама зосталась» [13, с. 130]. Варто зазначити, що, перифраз «зануда» щодо «молоденького

поета» адресантка вживає з «сердечним» жалем, оскільки щиро співчуває авторові, якого знає особисто. Згодом, звісно, думка Лесі Українки про творчість А. Кримського змінилася. Поетеса читала майже всі його книги – переклади, вірші і прозу, наукові праці.

Щодо белетристики А. Кримського, то вона порівняно невелика: дві збірки малої прози – «Повістки і ескізи з українського життя» і «Бейрутські оповідання» та роман «Андрій Лаговський». І все ж прозопис та поетична творчість були для А. Кримського своєрідною «чортячою спокуюсою».

Відомий учений академік Сергій Єфремов у своїй «Історії українського письменства» так ідентифікував основну рису «талановитого белетриста» А. Кримського: «Кримського твори – це безупинне шукання людини. Немов той Діоген, всюди він обертається з світом свого поетичного натхнення, вічно шукаючи відповідної своєму ідеалу людини, помиляється, впадає в зневіря і знов шукає, не кидаючи надії колись таки знайти ту справжню, гармонійну істоту, яка задовольняла б його вимоги до людини» [6, с. 528]. Справді, оцей пафос стоїчного пошуку людського й людини у житті і в літературі є магістральним лейтмотивом не лише в наукових працях, а й поетичних творах та у белетристиці Агатангела Кримського.

Лесю Українку також цікавила кожна нова книга А. Кримського, причому вона вважала, що книги вченого й митця – і художні, й наукові – однаково приваблюють різних читачів, а не тільки фахівців. У листі до батьків від 4 квітня 1905 року зауважила: «...я не згоджуюся з Лідою [Людмила Старицька-Черняхівська. – Т. І.], ніби вони для “простих смертних” нецікаві. Маю перед очима приклад: Льоня [Климент Квітка. – Т. І.], зачитується “Мусульманством і його будучністю”, а він же зовсім “простий смертний” в орієнталістиці і з Кримським нічим не зв’язаний “Мусульманство” се написано дуже цікаво і живо, і, мені здається, його варто неспеціалістам читати, а “1001 ніч”, може, не всім цікава, та мені цікава, і думаю навіть, що корисна» [15, с. 130–131].

А в кореспонденції до матері з Києва від 10 травня 1906 року Леся Українка згадує про зустріч із редактором московського журналу «Зоря» Іваном Оппоковим, який передав їй примірник 1-го номера і розповів, що вихід журналу затримався через Кримського, який «не випускав з рук передмови до свого “Практичного курсу для вивчення української мови”, який друкувався в “Зорі”. Але зате передмова вийшла таки справді цікава...» [15, с. 160].

Леся Українка ділилася зі своїм епістолярним співрозмовником і про белетристику інших народів. «А знаєте, – пише вона в листі до А. Кримського від 15 грудня 1903 року з Тбілісі, – читання грузинської і вірменської белетристики (в російських перекладах; між іншим “Кавказский вестник” не виходить більше) наводить мене на оптимістичні гадки щодо нашої літератури. У тих народів матеріальні умови ліпші від наших, а таки наша література, далекі ліпша від їхніх, се, я думаю, я не з надміру патріотизму так уважаю. “Е, ще наша доля не загинула!” – думаю я собі не раз...» [15, с. 95].

Дружні почування, а не прагнення «належати до критико-біографів», стали призвідцею щиріших потрактувань і роздумів Лесі Українки про белетристику «літературного побратима».

Особливо цікавим із погляду епістолярної літературної критики стала кореспонденція-рецензія Лесі Українки до А. Кримського від 16 листопада 1905 року, у якій адресантка поділилась думками з приводу роману «Андрій Лаговський». Цей твір спочатку друкувався частинами, а 1905 року у Львові побачило світ видання, в якому були опубліковані лише перші дві частини з чотирьох. На думку адресатки листа, сам автор роману багато в чому став прототипом головного героя твору Андрія Лаговського. Леся Українка зауважила: «...Ви тільки мусили зробити одну неконсеквентність, малюючи фігуру Вашого професора: зробили його професором математики формально, а надали йому всі ціхи філолога ... бо таких математиків, щоб так знали мови, лінгвістику і фольклор, щось-то світ не видав... Дозвольте вже йому перейти на другий факультет в дальших частинах свого роману, бо жаль дивитись, як чоловік сей закопує свій лінгвістичний талан в землю з ультраплатонічної любові до математики...». І далі повідомила, що зовсім серйозно «страждала над його твором, поставила питання про творчий метод роману, заперечуючи натуралізм...» [15, с. 138].

Повість-роман А. Кримського Леся Українка не «переглянула», як він просив, а прочитала від «дошки до дошки», хоч це й не завжди легко було, та висловила відверту правду і щодо позитивних, і щодо, на її думку, негативних сторін як професіонал, а не рядовий читач. «Я читач-літератор, а се порода “ненормальна”, позбавлена спасенної “безпосередності”, отруєна професійною хворобою аналізу, і треба хіба надзвичайно гармонічного твору, щоб захопив такого читача і не дав ходу його тисячогранному аналізу». Леся Українка вважає, що до таких гармоній-

но-скомпонованих творів «Андрій Лаговський» не належить, про що збиралася викласти свої думки «сепаратно», зоставляючи право автора погоджуватися з ними, чи ні. Це був унікальний професійний і добросовісний аналіз твору, далеко не компліментарний.

Леся Українка заперечує слова А. Кримського про те, що вона ніби то належить до його «критико-біографів», – таке «підозріння» адресантку «боляче вражає», однак не ображає. «А щоб Ви раз назавжди розуміли мою "критику" (я не зрікаюсь її й надалі, коли позволите), я Вам от що скажу: я вважаю всю Вашу белетристику (і поезію), крім двох-трьох дрібничок, наскрізь с у б'є к т и в н о ю, але ні трішечки не автобіографічною, а було б навіть краще, якби вона була автобіографічною, бо тоді суб'єктивність була б натуральнішою» [15, с. 139].

Вдумливий критико-естетичний аналіз твору «товариша милого» не був призначений для друку. Це була своєрідна розмова tet-a-tet двох друзів, «спілкування на віддалі».

Адресантка критикує автора роману за перебільшену увагу до фізіологічних питань людського побутування, за крайній натуралізм описів. Леся Українка не ототожнювала позицію А. Кримського з життєвим кредо його героя Андрія Лаговського, вважаючи белетристику митця і вченого-орієнталіста насправді суб'єктивною, але аж ніяк не автобіографічною.

У цій же кореспонденції-рецензії Леся Українка висловила й власне розуміння специфіки автобіографізму в романі «Андрій Лаговський», яке адресат спочатку сприйняв як *«unegrosse indiscretion»* (брутальну нескромність. – Т. І.). Натомість белетрист висловив поетесі підозру в тому, що вона, як і більшість його критиків, хворіє на «автобіографоманію». У відповідь на закид автора роману у листі від 9 лютого 1906 р. Леся Українка зауважила, що вона вважає всю його «белетристику (і поезію), крім двох-трьох дрібничок, наскрізь суб'єктивною, але нітрошки не автобіографічною». «Ви, – підкреслює адресантка, – берете чуже життя і чужі Вам факти і типи, а підкладаєте під їх свою психологію і деякі незначні околичні деталі, характеристичніші для Вас, а більш ні для кого. З цих деталей Ваших «критики» виводять цілу «автобіографію»... Я з деталей не виводжу нічого і суб'єктивність Вашу бачу не в їх, а в тих *points de vue* (візіях. – В. Н.), які Ви переносите від себе на всякі нерідні Вам типи.

Ви ставите своїх героїв у такі ситуації, в яких Ви самі не то що не були (се ще б не біда), а ніколи й не могли бути (се моє щире переконання), і все ж таки намагаєтесь, щоб вони (герої Ваші) думали і почували по-Вашому, а не по-своєму...» [15, с. 153–154].

Леся Українка розмежувала «біографізм» і «суб'єктивізм» у романі «Андрій Лаговський», оскільки письменник моделює своїх літературних героїв зі свого власного «я», ніби переселяючи особисте суб'єктивне світобачення у психологію дійових осіб твору, «щоб вони [...] думали й почували по-Вашому, а не по-своєму» [15, с. 152–153].

Водночас у кореспонденції-рецензії поетеси на роман «Андрій Лаговський» висловлені й щирі почуття естетичного задоволення від успішної реалізації автором архітектонічної цілісності твору, взаємозв'язку кожного епізоду з усією художньою тканиною. «А який прекрасний у Вас епізод з тим “генералятком”! *Всі гріхи Вашої книжки да простяться!*» [15, с. 145].

Отже, Лесі Українці у кореспонденції-рецензії «вдалося “відчитати” органіку своєрідно оркестрованого автобіографічного субстрату текстової структури роману А. Кримського» [5, с. 158].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дав змогу зробити висновок про те, що прозові твори А. Кримського, а надто роман «Андрій Лаговський», і нині залишаються об'єктивними документами доби кінця XIX – початку XX ст., які не може оминати увагою жоден дослідник історії українського письменства означеного періоду. Кореспонденції-рецензії Лесі Українки, адресовані А. Кримському, засвідчили глибоке опанування поетесою художнього матеріалу на тлі епохи, і їх можна вважати першими фаховими студіями з вивчення прозового доробку письменника і вченого-орієнталіста.

Осмилення літературно-критичної рецепції белетристики А. Кримського в епістолярній літературній критиці Лесі Українки дає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до прозового доробку її «літературного побратима». Стверджувати, що А. Кримський як белетрист узагалі не вписаний у канон літературної традиції – означає демонструвати незнання генези його естетико-художніх здобутків.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в осмиленні епістолярних діалогів А. Кримського з І. Франком, Б. Грінченком та іншими видатними українськими діячами кінця XIX – першої чверті XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богдан С. Епістолярні діалоги Лесі Українки як джерело реконструкції стереотипів міжособистісної комунікації та образів комунікантів: Агатангел Кримський. *Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр.* Т. 4. Кн. 2. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. С. 315–337.
2. Василюк О. Д. Листи Лесі Українки до Агатангела Кримського. *Східний світ*. 2009. № 4. С. 79–87.
3. Веркалець М. А. Ю. Кримський у колі своїх сучасників. Київ: Т-во «Знання» УРСР, 1990. 48 с.
4. Гловацький А. Літературні взаємини Агатангела Кримського з видатними українськими діячами кінця XIX – першої чверті XX століття. *Україна – Європа – Світ: зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип. 9. С. 219–225.
5. Горблянський Ю. П. Художня проза Агатангела Кримського: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Львів, 2021. 252 с.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 688 с.
7. Ільєнко І. О. Ужорнах репресій: Оповіді про українських письменників (за архівами ДПУ – НКВС). Київ: Веселка, 1995. 447 с.
8. Кримський А. Ю. Твори: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 1. 547 с.
9. Кримський А. Із спогадів щирого друга. *Спогади про Лесю Українку / упор., вст. ст. та коментарі А. І. Костенка*. 2-е вид., доповн. Київ: Дніпро, 1971. С. 168–172.
10. Кузьменко В. І. У всесвіті слова : літературно-критичні студії. Київ: Друге дихання, 2018. 684 с.
11. Микитась В. «Одержимі» Агатангел Кримський і Леся Українка. *Українська літературна газета*. 2021. № 4 (296). С. 12–13; № 5 (297). С. 14–15.
12. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. 328 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т. 10: Листи (1876–1897). Київ: Наукова думка, 1978. 542 с.
14. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т. 11: Листи (1898–1902). Київ: Наукова думка, 1978. 478 с.
15. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т. 12: Листи (1903–1913). Київ: Наукова думка, 1979. 694 с.